

editada por N. Christie y A. Augenti es de gran utilidad para los investigadores e interesados en el fenómeno urbano. Cerca de un centenar de ilustraciones, entre fotografías, mapas y planos, además de un índice temático, onomástico y toponímico al final, así como una cuidada edición, hacen de *Vrbes Extinctae* un referente en la literatura científica disponible.

Gisela Ripoll

MOLIST, Núria i RIPOLL, Gisela (eds.), *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Monografies d'Olèrdola 3.1 i 3.2, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola, Barcelona, 494 p., il. b/n, ISBN: 978-84-393-8933-0.

Després de tres anys de feina intensa, i gràcies al compromís dels investigadors que hi han participat, i especialment de les editores Núria Molist i Gisela Ripoll, finalment veu la llum *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, que es publica en el volum tercer de *Monografies d'Olèrdola* (sèrie del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola). Aquesta obra és el resultat final d'un procés que s'inicià amb una taula rodona que a finals de l'any 2009 se celebrà a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, organitzada conjuntament amb el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola i que Molist i Ripoll s'encarregaren de coordinar.

Els notables avenços en els darrers anys en arqueologia funerària tardoantiga i alt-medieval del nostre país i el gran nombre de descobertes i estudis sobre jaciments pertanyents a aquest període cronològic han generat una important quantitat de dades que malauradament no disposaven de l'adequada divulgació científica. Considerant aquesta conjuntura, les editores d'aquest volum es van fer ressò (N. Molist i G. Ripoll, *Presentació*, p. 13-14) de la necessitat de posar en comú tot aquest volum de coneixement i reobrir el debat científic, plantejar noves propostes interpretatives i, en definitiva, donar un nou impuls a l'arqueologia funerària a Catalunya. Així doncs, primer la reunió del 2009 i ara, de manera culminant, l'aparició d'aquesta obra representen un gran pas endavant en l'assoliment d'un major coneixement del món funerari en la transició de l'Antiguitat a l'Edat Mitjana, lligat de manera indissociable amb el cristianisme, que configura nous espais i formes en el món de la mort. De ben segur que l'obra marcarà un punt d'inflexió en aquesta disciplina i obrirà nous horitzons d'estudi.

Tal com explica de manera àmplia i transversal Jordi Bolòs en el seu article *L'estudi de les necròpolis medievals catalanes, entre l'arqueologia i la història* (p. 69-83), el llibre apareix quaranta anys després de la publicació de l'article del Dr. Alberto del Castillo que cloïa de manera aparentment definitiva la polèmica suscitada al voltant de la cronologia de les conegudes «tombes olèrdolanes», i del posterior suplement monogràfic de la revista *Acta*

Mediaevalia que el Dr. Riu dedicava a l'arqueologia funerària catalana. Precisament, la publicació que ara veu la llum està dedicada al mestre Riu, que ens va deixar al gener de 2011 i que tant va fer per impulsar aquests estudis. Bolòs repassa a tall d'anàlisi historiogràfica els treballs fets des del segle passat relatius a l'arqueologia funerària a Catalunya, la tasca encara vigent dels arqueòlegs que començaren a afrontar aquestes problemàtiques, en relació amb què afortunadament s'han anat actualitzant i superant a poc a poc molts dels paradigmes establerts aleshores, a través de la tasca dels especialistes que treballen al nostre país. Els avenços en l'arqueologia a Catalunya han estat possibles, en part, gràcies a la quantitat creixent de recursos tecnològics i científics, inimaginables quaranta anys enrere i que han permès avançar de manera notòria cap a un coneixement més profund i ampli del passat arqueològic.

Abans de parlar-ne dels continguts, caldria fer un seguit de consideracions relatives al títol. *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)* apareix, com hem dit, fruit de la voluntat de reobrir el debat sobre les problemàtiques de l'arqueologia funerària a casa nostra, per poder actualitzar-ne els coneixements i traçar noves línies d'investigació. Així i tot, allò que és important de remarcar són els àmbits cronològics, geogràfics i culturals dels treballs, els mateixos que van ser fixats inicialment a la reunió; s'hi utilitza «nord-est peninsular» per a situar geogràficament els jaciments abordats als articles, tot i que en un sentit estricte s'ocupen del territori de l'actual Catalunya i d'Andorra. És evident que no es pot parlar d'arqueologia funerària a Catalunya als segles VI-XII, per una qüestió de coherència històrica. D'altra banda, el context cronològic a què es fa referència té a veure amb el cultural. L'atenció se centra primordialment sobre el món funerari lligat al culte cristià predominant. Quant al període cronològic tractat, es pren com a punt de partida dels treballs el segle VI —malgrat que es tenen igualment en compte els segles IV i V—, per tal com és un moment de consolidació del cristianisme, culte predominant durant tota l'Edat Mitjana al territori català. El segle XII representa el tombant entre el món alt i baixmedieval, amb la transformació clara i palpable dels costums funeraris fins aleshores existents.

El llibre podria semblar, a primer cop d'ull, un ampli recull d'articles científics. És evident però, que és alguna cosa més. Els treballs que s'hi inclouen segueixen tots un fil argumental precís i definit, tot i que inevitablement les temàtiques tractades, la qualitat científica i la profusió, la novetat i les aportacions al coneixement general sobre l'arqueologia funerària és dispar. Lògicament, no s'hi han pogut incloure tots els jaciments coneguts, i s'ha donat prioritat a aquells que no han estat objecte d'una publicació acurada, ni abordat tots els reptes en profunditat, ja que això és un procés que requerirà anys d'estudi i anàlisi de les intervencions arqueològiques fetes fins avui, una revisió exhaustiva de les dades, tant antigues com modernes i, en definitiva, una tasca complexa i minuciosa, però necessària, si volem arribar a comprendre algun dia el món funerari entre la tardoantiguitat i l'alta Edat Mitjana al nostre país.

El llibre conté 28 articles, a més de la presentació. Els primers són treballs d'anàlisi de conjunt sobre temàtiques i qüestions generals, a tall de reflexions aprofundides, com ara la necessitat d'utilitzar diverses tècniques (antropologia, anàlisi radiocarbòniques, etc.) o

perspectives i reflexions historiogràfiques sobre la història de la recerca en aquest camp d'estudi. Els articles que segueixen —21 en total— són treballs monogràfics sobre alguns dels jaciments o conjunts de jaciments de Catalunya i d'Andorra que no havien merescut prou atenció, englobant-hi gairebé la totalitat del territori, en contextos urbans, rurals i en hàbitats dispersos, ubicats en diverses realitats orogràfiques.

Els primers treballs tracten de temàtiques diferents. L'article de Ripoll i Molist (*L'arqueologia funerària a Catalunya de l'antiguitat tardana al món medieval*, p. 15-30) planteja les problemàtiques i els conceptes relatius al camp de l'arqueologia funerària centrats en el cas de Catalunya. De manera breu, però clara, es plantegen totes les problemàtiques, com a perspectiva de conjunt, sobre el món de la mort en aquest context cronològic i cultural. Segueixen dos articles d'I. Padilla i K. Álvaro (*Alberto del Castillo y la cronología de las tumbas llamadas «olerdolanas»*, p. 31-38 i *La organización del espacio funerario entre la antigüedad tardía y el mundo medieval: de la necrópolis a los cementerios medievales hispanos*, p. 39-68) que proposen una revisió al voltant del cas de les cronologies atribuïdes a les tombes antropomorfes d'Olèrdola i un estat de la qüestió al voltant dels espais funeraris cristians tardoantics i altmedievals.

L'article de J. Casanovas i X. Maese (*La pervivència de les sepultures antropomorfes a les necrópolis jueves medievals catalanes*, p. 85-97) mostra com les formes antropomorfes de les sepultures excavades a la roca —datades generalment entre els segles VIII i XI en context cristià— perviuen als cementiris hebreus fins al final de l'Edat Mitjana.

Trobem també dos treballs sobre aplicació d'anàlisis científiques en arqueologia; el primer tracta sobre els estudis antropològics i paleopatològics, i el signa un grup de professionals reconegut (Agustí, Codina, Díaz i Ginestà, p. 99-105) davant la necessitat d'avançar en aquest camp i poder assolir una «formació acadèmica coordinada interdisciplinària». El segon (Mestres, p. 107-121) s'ocupa de les anàlisis radiocarbòniques i centra l'atenció en la seva aplicació a l'arqueologia funerària i les possibilitats que ofereix aquesta tècnica i els usos que se'n deriven.

La resta de treballs publicats són monografies, de major o menor extensió, que estudien determinats territoris, necrópolis d'àrees urbanes i rurals concretes, tots interessants per les troballes i aportacions de contextos funeraris particulars.

Els primers són dedicats a les ciutats romanes i el seu territori: comença amb un treball sobre les necrópolis al camp de Tarragona i comarques properes (Menchon, p. 123-152), incidint especialment en l'important context funerari urbà, però també en les necrópolis en l'àmbit rural. Segueixen dos treballs relatius a les troballes a les ciutats d'Ilerda (Moral, Gil, Payà i Lorient, p. 153-157) i Iesso (Pera, Guitart, p. 159-171). En el primer cas destaquen els coneixements que, tot i ser fragmentaris, aporten noves dades del context funerari de la ciutat en època tardoantiga i altmedieval. En el segon cas, el treball se centra en les dues àrees sepulcral datades els segles VII-VIII, que registren activitat humana a la zona en aquestes cronologies.

En els articles que segueixen es repassen els casos de tres espais funeraris localitzats en hàbitats rurals de les terres de Lleida, començant per la gran àrea funerària tardoro-

mana de la vil·la de Morulls (Camats, p. 173-184), la necròpolis «mossàrab» del tossal de les Forques (la Sentiu de Sió, la Noguera) estudiada per un equip de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (González, Medina, Vázquez i Rodríguez, p. 185-198) i finalment la necròpolis de Sant Martí de les Tombetes (Nolasco, p. 199-207), que documenta una àrea d'enterraments datada als segles v-vi, associada a una vil·la.

Trobem seguidament el treball de J.M. Bosch (p. 209-217), sobre el Roc d'Enclar (Andorra), que documenta l'espai funerari datat entre els segles vi i ix associat al centre de culte i al nucli de població d'aquest hàbitat de muntanya, un cas absolutament interessant des de molts punts de vista i estudiat amb una nova perspectiva. Relatiu també al territori andorrà és l'article d'A. Fortó, X. Maese i A. Vidal, que estudia diverses necròpolis datades entre els segles vii i xii (*Les necròpolis andorranes de l'hort de l'Església [La Massana], del camp del Perot i del camp Vermell [Sant Julià de Lòria]*, p. 219-233).

Els treballs successius són monografies sobre necròpolis emplaçades als territoris de la Catalunya central. Començant pel Berguedà i el Bages, on es documenten espais funeraris associats a centres parroquials en unes cronologies entre els segles vii i x (López Mullor, *Algunes necròpolis altmedievales del Berguedà i el Bages, segles vii-x*, p. 235-261) i continuant per Osona amb els treballs sobre la necròpolis de l'Esquerda (Ollich, p. 275-286). I pel que fa a la mateixa capital osonenca, trobem el treball de C. Subiranas sobre l'església de Santa Maria la Rodona (p. 287-300), avui desapareguda sota el subsòl de la plaça de la catedral de Vic i la necròpolis que s'hi associa.

Ja en terres gironines, l'equip format per J. Llinàs, B. Agustí, J. Frigola i C. Montalbán presenta un treball panoràmic (*Necròpolis, hàbitats i llocs de culte a les comarques de Girona [segles v-xii d.C.]*, p. 301-316) sobre les característiques (hàbitat associat, materials recuperats, etc.) de les necròpolis aparegudes en aquesta àrea geogràfica. Especialment paradigmàtic és el treball de B. Agustí i J. Llinàs (*Pla de l'Horta i les Goges: dues necròpolis d'època visigòtica a l'entorn de Gerunda*, p. 317-330), que ha documentat dues necròpolis: una de romana i una altra d'època visigoda que conté dipòsits funeraris amb objectes de tipologies mai trobades en territori català. Sobre els cementiris de la ciutat d'Empúries és el treball següent, signat per l'equip d'arqueòlegs del jaciment (Tremoleda, Castanyer i Santos, p. 331-357), que repassa l'evolució de la ciutat des del final de l'època romana fins al trasllat de la seu episcopal a la veïna Castelló d'Empúries al segle xi, des del punt de vista dels espais d'enterrament. L'últim treball relatiu a les comarques de Girona, de la mà de J. Frigola i D. Punseti, té per títol *La necròpolis de Sant Esteve de Canapost (Forallac, Baix Empordà)* (p. 359-371) i es tracta d'un estudi sobre l'àrea sepulcral, parcialment coneguda, originada en època altmedieval al voltant de l'església del municipi.

El món funerari dels territoris de Barçino i Egara entre l'Antiguitat Tardana i l'època altmedieval (segles v al xii): caracterització de les necròpolis i la cronotipologia de les sepultures (Roig i Coll, p. 373-401) és l'article que obre la qüestió de l'arqueologia funerària en el territori de Barcelona, i és justament un treball que pren per objectiu una visió de conjunt sobre l'espai on s'ubiquen les necròpolis i el seu desenvolupament al llarg del temps. L'equip d'arqueòlegs del conjunt episcopal d'Ègara presenta un monogràfic sobre l'espai funerari d'aquest

jaciment paradigmàtic (Garcia i Llinares, Moro i Tuset, *Necròpolis del conjunt episcopal d'Ègara*, p. 403-419). L'estudi de les necròpolis tardoantigues i altmedievales aparegudes en la intervenció recent a l'església de Sant Quirze i Santa Julita continua amb la perspectiva sobre el territori de la província de Barcelona (López-Prat i Garcia-Guixé, *La necròpolis de Sant Quirze i Santa Julita [Sant Quirze del Vallès entre l'Antiguitat Tardana i l'Alta Edat Mitjana]*, p. 421-430). A. López Batlle (*El suburbi funerari de Barcino a l'Antiguitat Tardana*, p. 431-456) dedica un extens article al notable coneixement que tenim fins avui de les necròpolis sorgides al *suburbium* de la ciutat de *Barcino* durant l'Antiguitat Tardana. Finalment, trobem la intervenció arqueològica que es va efectuant des de fa anys a Santa Margarida de Martorell (Farreny, Mauri i Navarro, *La necròpolis de Santa Maria de Martorell*, p. 457-468) i que ha recuperat un extens cementiri amb una cronologia del segle v fins al segle XIII.

Com no podia ser d'altra manera, un monogràfic aprofundit i amb noves dades sobre el conjunt de Sant Miquel d'Olèrdola clou el llibre (Molist i Bosch, *El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola [Olèrdola, Alt Penedès, Barcelona]*, p. 469-494).

Qüestions com les cronotipologies de les tombes dels cementiris tardoantics i altmedievales, la quantitat de cementiris coneguts i estudiats, els rituals i les tradicions lligades al món del culte funerari, els materials i objectes que apareixen a les tombes i necròpolis, la relació de les necròpolis amb l'hàbitat i el territori, l'ús del vocabulari que apareix en la documentació original... totes queden obertes amb aquests dos volums i obren vies d'anàlisi més aprofundides per a un estudi panoràmic i transversal. *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)* de ben segur marcarà un abans i un després en el coneixement del món dels morts i de la mort, reobrirà el debat i suscitarà noves inquietuds i necessitats respecte a aquest període de temps que tant ha definit la nostra cultura i al qual injustament s'ha prestat molt poca atenció fins avui.

Martí Puig Pugès

CARRÉ, Florence i HENRION, Fabrice (dirs.), *Le bois dans l'architecture et l'aménagement de la tombe : quelles approches ?*, Actes de la table ronde d'Auxerre (Auxerre, 15-17 octobre 2009), Mémoires publiés par l'Association Française d'Archéologie Mérovingienne XXIII, Musée d'Archéologie Nationale, Saint-Germain-en-Laye, 2012, 448 p., ISBN : 978-2-9524032-8-7.

La publicació dedicada a l'ús de la fusta en l'arquitectura i el condicionament de les sepulcres no deixarà indiferents els arqueòlegs i antropòlegs especialitzats en arqueologia funerària i esdevindrà consulta obligada per a tots els qui hagin d'afrontar la intervenció d'una necròpoli. Aquest és un d'aquells llibres que obre camins, que esdevé un referent, que per-